

GÜMÜŞHANE TARİHİ

(İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri)

25 - 26 Mayıs 2010

Editörler

Doç. Dr. Bayram NAZIR

Yrd. Doç. Dr. Kemal SAYLAN

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
NO: 33

GÜMÜŞHANE 2016

GÜMÜŞHANE TARİHİ

(İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri)
25-26 Mayıs 2010

Editörler

Doç. Dr. Bayram NAZIR
Yrd. Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları
No: 33

Gümüşhane 2016

GÜMÜŞHANE TARİHİ

(İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi
Sempozyumu Tarih Bildirileri)
25-26 Mayıs 2010

Editörler

Doç. Dr. Bayram NAZIR
Yrd. Doç. Dr. Kemal SAYLAN

ISBN: 978-605-4838-02-8

Yayınevi

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları
No: 33

Birinci Baskı

Gümüşhane, Mart 2016

Eserin içerik sorumluluğu tamamen yazara aittir. Gümüşhane Üniversitesinin yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı çoğaltılamaz veya kopya edilemez.

Baskı

Eser Ofset Matbaacılık
Tel: 0462 321 53 38, Trabzon

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
TEŞEKKÜR	7
İLKÇAĞLARDA GÜMÜŞHANE	
Süleyman ÇİÇDEM- Osman EMİR	
Gümüşhane İli'nin Prehistoriası ve İlkçağı Üzerine Genel Bir	
Değerlendirme	11
ASKERİ DURUM VE SİYASET	
Uğur AKBULUT	
1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşında Gümüşhane ve Çevresi	37
Temel ÖZTÜRK	
Doğu Seferlerinde (1723-1746) Gümüşhane Kazası'nın Askerî	
Yükümlülüğü	47
Bayram NAZIR	
Gümüşhane'de 1895 Ermeni Olayları	57
Murat KÜÇÜKUĞURLU-Muzaffer BAŞKAYA	
1924 Gümüşhane Ara Seçimleri ve Cemal Hüsnü Bey	68
Uğur ÜÇÜNCÜ	
II. Dönem TBMM'de Kadirbeyzade Zeki Bey ve Faaliyetleri.....	88
Ercan ÇAĞLAYAN	
Gümüşhane Halkevi (1933–1951).....	109
SOSYAL YAPI VE EKONOMİ	
Bilgehan PAMUK	
Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler	
(15-17. Yüzyıllar).....	129
Eyüp KUL	
1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Şiran Kazâsı ve Köyleri	154
Ali AÇIKEL	
XVIII. Yüzyılda Gümüşhane Kazası Avâız Vergileri	172
Coşkun ERÜZ- Güler ERÜZ-Raif KANDEMİR-Güngör ÜÇÜNCÜOĞLU	
Antik Çağdan Günümüze Gümüşhane-Torul- Kurum (Gorom-Kromni)	
Vadisi Demografik Değişimi	186
Abdülkadir GÜL	
Kelkit Kazasının İskân ve Demografik Yapısı	
(XIX. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Nüfus Defterine Göre).....	204
Alpaslan DEMİR	
Kelkit Kazası'nda Şahıs Adları	232

Kemal SAYLAN	
20. Yüzyıl Başlarında Gümüşhane Sancağı'nda Tarım	274
Taner ASLAN	
II. Meşrutiyet Döneminde Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler (1908-1920)	288
DİN VE TASAVVUF	
Selami ŞİMŞEK	
Osmanlı Döneminde Gümüşhane'de Tasavvuf, Sûfiler, Şâirler ve Tekkeler	303
Recep DİKİCİ	
Osmanlı Dönemindeki Gümüşhaneli Âlim ve Edipler	340
Kıyasettin KOÇOĞLU	
Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı	348
Dündar ALİKILIÇ	
Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Kurduğu Kütüphaneler ve Bu Kütüphanelere Bağışladığı Kitaplar	371
Niyazi KARABULUT	
İcazetnameler ve Bir İcazetname Örneği (Silve'li Yusuf Efendi)	386
VAKIF VE MİMARİ	
İsmail KIVRIM	
19. Yüzyılda Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Vakıflar	393
Aydın EFE	
Kelkit Kazası Vakıfları (XIX. Yüzyıl Vakıf Defterlerine Göre)	410
Naim ÜRKMEZ	
Şiran Vakıfları (XIX. Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre)	424
SEYAHATNAMELER	
Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	
Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane	437
Necmettin ALKAN	
Alman Seyyahların Hatıralarında Gümüşhane ve Çevresi II	447
İsmail KÖSE	
İngiliz Seyyahların Günlüklerinde Gümüşhane ve Trabzon Limanı'na Ulaşan Ticaret Yolları 1840-1900	458
GÜMÜŞHANE ADI VE BİBLİYOGRAFYASI	
Selahattin TOZLU	
Gümüşhane Adı Hakkında (IX-XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi)	473
Serap AKTAŞ	
Gümüşhane Tarihi Bibliyografyası ve Değerlendirilmesi	502
YAZAR İNDEKSİ	509

TRABZON'DAKİ SON İNGİLİZ KONSOLosu VORLEY HARRIS'İN RAPORLARINA GÖRE 1952 YILINDA GÜMÜŞHANE

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA*

Giriş

Yabancı konsolosların hazırladıkları raporlar, Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de bazı şehirlerin sosyal ve ekonomik durumları hakkında önemli kaynaklar olma özelliğini devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda İngiliz konsolosları, kendi konsolosluk bölgeleri ile ilgili ayrıntılı raporlar hazırlamışlardır. İran transit ticaretinde yaşanan gelişmeye paralel olarak 1830 yılında Trabzon'da tesis edilen İngiliz konsoloslugu, varlığını 1956 yılına kadar devam ettirmiştir. Bunun yanında Trabzon'da 19. yüzyılın ilk yarılardan itibaren çok sayıda Avrupa devletinin konsoloslukları açılmaya başlamıştır. Avrupalı devletlerin dışında ise şehirde sadece diğer kıtalardan İran Konsoloslugu bulunmaktaydı. Avrupalı devletlerin konsolosluklarının çoğu 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında kapanmaya başlarken, İngiliz Konsoloslugu geleneksel işlevini Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar sürdürmeyi başarmıştır. Şehirdeki son İngiliz konsolosu Vorley Harris de kendinden önceki konsoloslar gibi, konsolosluk bölgesinde çeşitli gezilerde bulunmuştur. Dolayısıyla konsolosun hazırlamış olduğu bu raporlar önemli bir geçiş döneminde Karadeniz şehirlerinin durumunu ortaya koymaktadır. Bu bildiride İngilizlerin Trabzon'daki son Konsolosu Vorley Harris'in hayatı, konsolosluktaki faaliyetleri ile Trabzon konsolosluk sahası içerisinde olan Gümüşhane hakkındaki gözlemleri değerlendirilecektir. Vorley Harris'in Trabzon'a atanmasından itibaren göndermiş olduğu konsolosluk raporları 1949-1956 yıllarını içermektedir ki bu raporlar Türkiye'nin siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve askeri açıdan hızlı bir değişimin yaşadığı ve bunları hazmetmeye çalıştığı bir döneme rastlamaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de demokratik hayata geçişle birlikte başlayan sürecin taşradaki yansımalarının bir yabancı diplomat tarafından yansıtılması bizim açımızdan önemli bilgileri ortaya çıkarmaktadır.

Gümüşhane ile ilgili gözlemlerinde, şehrin demografik yapısı, halkın politikaya olan ilgisi, tarım ve hayvancılık, şehrin ulaşımı, idari bölünmesi, eğitim ve kültürel faaliyetler ile sağlık durumu gibi değişik konularda önemli bilgiler aktarmaktadır.

a) Vorley Harris'in Trabzon'a Konsolos Olarak Atanması ve Konsolosluk Hayatı

Gallerli olan Vorley Harris 1899 yılında doğmuş. Pontypridd mahalle okulunda eğitim görmüştür. Birinci Dünya Savaşı, Harris'in hayatında bir dönüm noktasıdır. Askere alınıp Kuzey Galler Bölgesi'ndeki kışlada eğitimini tamamladıktan sonra, Kuzey Fransa'daki siperlerdeki savunma hattına gönderilmiştir. Bu bölgedeyken hava kuvvetlerine müracaat etti ve bu kıtaya ka-

* Prof. Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

tilmayı başardı. Kısa bir süre sonra da tam 18 yaşındayken Mısır'a gitmiş ve orada Filistin'e sortiler yapan uçaklar kullanmaya başlamıştır. Bu arada boş vakitlerinde Arapça öğrenmeye çalışmıştır. Kraliyet Hava Kuvvetleri onun dil öğrenme yeteneğinden memnun kalmıştır, zira onun 25 yıllık Orta Doğu'da hava kuvvetlerindeki kariyerinde, ondan sadece bir pilot olarak değil aynı zamanda istihbarat işlerinde de yararlanılmıştır. Mısır, Aden ve Irak'taki Araplarla iyi ilişkiler kurmuş, ayrıca Türklere karşı hayranlık ve sevgi de beslemiştir. Vorley Harris, mütercimlik standardında Türkçe öğrenmiş ve İkinci Dünya Savaşı sırasında iki yıllığına Türk Harp Akademisi'nde Baş Eğitimci olarak çalışmıştır. 1945 yılında Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden ayrılmış ve kendisine ilgi ve geçim alanı olarak tarımı seçmiştir.¹

Savaştan sonra evlenip çocukla karışmış ve maddi sıkıntı çekmeye başlamıştır. Eşinin ısrarı ile Vorley Harris, "rizikolu" bir mektubu İngiliz Dışişleri'ne yazmıştır. Şans eseri Trabzon Konsolosluğu'nun bir haftadan beri boş olması üzerine Vorley Harris Londra'ya mülakata çağırılmıştır. Bu mülakatta Vorley Harris Türk Harp Akademisi'nden hakkında gelen olumlu raporun etkisini memnuniyetle görmüştür. Harris'in atanmasındaki birinci derecede rol alan unsurlar ise onun Türkiye'yi bilmesi ve yabancı dillere yatkınlığıdır. İngiliz Dışişleri, Vorley Harris'e daimi diplomatik statüsü vermiyip geçici statülü diplomatlık vermiştir. Bu konuda Vorley Harris, bu geçici statünün İkinci Dünya Savaşı sonrasında izledikleri tasarruf politikalarından kaynaklandığını, bu yüzden de İngiliz hariciyesinin bazı bütçe kısıtlamalarına gitmesi sebebiyle mali bakımdan daha düşük seviyede olan geçici statüyü sürdürdüklerini belirtmektedir. Bundan dolayı da Trabzon Konsolosluğu'nun her an kapatılma riski olduğundan Vorley Harris de hep tedirgin bir vaziyette görevini ifa etmiştir. Kendisinin olağanüstü gayretleri ve yaptığı hizmetlerin Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin takdirini kazanması sebebiyle ve harcamalarında izlediği sıkı tedbirler sonucunda konsolosluğun kapanmasını geciktirerek konsolosluğu 1956 yılı sonuna kadar getirebilmiştir.²

Son Trabzon Konsolosu Vorley Harris ve ailesi İstanbul'dan Trabzon'a 1948 yılında gemi ile geldiler. İngiliz Konsolosluğu bugünkü İran Konsolosluğu'nun bulunduğu yerdeydi. 1951 yılında bu bina 100 yaşında olan ve Tahran'da oturan bir İranlı'ya ait olup, takriben 50 yıldan beri İngiliz Konsolosluğu'na ev sahipliği yapmaktaydı. Bir dönümlük bir arazi içinde olan konsolosluk, yüksek duvarlarla çevrilmişti. Konsolosluk binasının ikamet kısmı dört yatak odası, bir yemek odası, büyük bir salon, bir kütüphane, bir tane silah odası, şarap deposu, mutfak ve banyodan oluşmaktaydı. Ayrıca bodrumdaki odalar, bahçe aletleri deposu, kömürlük ve konsolosluk arabası için gerekli olan petrolün bulunduğu depo konsolosluğun diğer bölümlerini oluşturmaktaydı. Konsolosluk büroları üç odadan oluşup birincisi konsolos, ikincisi kâtipler içindi ve üçüncüsü ise telsiz odasıydı. Bahçe ikiye ayrılıp ön taraftaki kısım konsolosluk işlerinin yürütüldüğü ofis kısmında diğeri de konsolosun

1 The Reports of the Last British Consul in Trabzon, 1949-1956, A Foreigner's Perspective on a Region in Transformation, ed. by Christopher Harris, İstanbul, 2005, s. 7.

2 Harris, a.g.e., s. 8-9.

oturduğu ikametgâha bakmaktaydı. Bu kısımdaki bahçe teras, çiçekler ve meyve ağaçları ile sebze yetiştirilen kısımdan oluşmaktadır. Vorley Harris, ziraatı çok seven bir kişi olarak Trabzon'da da bu hobiyle uğraşıyordu; fakat Trabzon'un havasını çok nemli bulduğundan sağlık açısından elverişsiz görmekteydi. Kendisi özellikle de yaz aylarının sıcak ve nemi ile kış aylarının güneşsiz kasvetli havasının etkin olduğunu belirtmektedir. Konsolos, bahçede tavuk dahi yetiştirmekte ve bizzat bahçe işleriyle de uğraşmaktaydı. Bahçe ve terasında portakal, domates, salatalık ve diğer sebzelerden yetiştirmekteydi.³

Konsolos Vorley Harris'in eşi Mary, oğlu Christopher ve kızı Josie'den oluşan ailesi 1948'den itibaren Trabzon'daki konsoloslukta yaşamaya başlamışlardı.⁴ Konsoloslukta Ukraynalı Lvov kökenli çocuk bakıcısı ve aynı zamanda ev işlerinde yardımcı olan Ulla adındaki yaşlı bir kadın, Cevdet adındaki bir şoför, Hasan Kılıç adındaki hizmetli vardı. Nadiren de olsa ikametgâhtaki büyük salonda film gösterimi yapılmakta ve şehrin ileri gelenleri de buraya çağrılmaktaydı. Konsolos, kendi çocuklarının eğitimini bizzat kendisi yaptırmaktaydı. Evde İngilizce konuşulmakta ve akşam yemeğinden sonra radyodan BBC dinlenmekteydi. Konsolosluk aynı zamanda İngiltere'den gelen resmi veya gayr-i resmi misafirlere açık olup orayı ikametgâh olarak kullanmaktaydılar.⁵ Vorley Harris'in ev sahipliği ettiği en önemli misafirler Atatürk'ün biyografik eserini yazan Lord Kinross ile "Towers of Trebizond" ı yazan Rose Macaulay'dır.⁶

b) Vorley Harris'in Trabzon'daki Konsolosluk Faaliyetleri

1948-1957 yıllarında Vorley Harris'in Trabzon konsolosluk sahasında Türkiye'nin Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi'nde 14 il vardı. Harris bu illerin her birini düzenli olarak ziyaret etmekte ve bu yerler hakkında edindiği bilgileri en ince ayrıntısına kadar Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne rapor etmekteydi. Bu iller Trabzon, Rize, Artvin (Çoruh), Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Amasya, Tokat, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Kars ve Ağrı (Karaköse)'dir. Vorley Harris konsolosluk sahasındaki illeri ziyaret ettiği vakit, İngiliz Harici-

3 Harris, a.g.e., s. 13.

4 Konsolos'un ailesinin Trabzon'daki hayatları hakkında Lord Kinross kısa da olsa şu bilgileri vermektedir: "Konsolosun karısı safkan Birminghamlıydı ve altın kalpli bir kadındı. İki çocuğuna, konsolosa ve şu ara bana annelik ediyor, Birmingham'dan gelen, içinde sütlü pelte, marmelatlar bulunan lezzetli küçük yiyecek kutuları bulunan paketleri açarak, bizi tıka basa besliyor, derbederliğimiz karşısında endişeleniyor, ne zaman dışarı çıksak dikkatli olmamız için sıkı sıkı tembih ediyor, eve döndüğümüzde derin bir nefes alıyordu. Kadınların evde oturduğu bir kentte, yabancı bakışlardan tedirgin olduğu için, kendisi nadiren dışarı çıkıyor, sadece haftada bir kez pazara, ya da sözüm ona parkta oynayan çocuklara göz kulak olmak için onların yanlarına gidiyordu.", Lord Kinross, **Kutsal Anadolu Topraklarında**, çev. Nokta Yayınları, İstanbul 2003, s. 24.

5 Harris, a.g.e., s. 14-15.

6 Rose Macaulay 1950'li yıllarda beraberinde Protestan misyoner bir gurupla birlikte Trabzon'a gelen İngiliz yazardır. Trabzon'da bulunduğu sırada konsolos Vorley Harris'i ziyaret etmiş ve onu " yüzeysel "bakışa sahip biriydi" diye tarif etmektedir. Bkz. Rose Macaulay, **Trabzon Kuleleri, İngiliz Misyonerler Karadeniz'de**, çev. Billur C. Tiğrek, Tümzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1995. s. 91 vd.

yesi'nden temin ettiği ders kitaplarını mahalli okullara dağıtmaktaydı. Ayrıca İngiliz eğitimi amaçlı veya diğer tarzdaki filmleri de ziyaret ettiği büyük şehirlerde halka gösterime sunmaktaydı. Türklerin dilini çok iyi derecede bilen ve Türk halkını seven bir konsolos olan Vorley Harris, kapısını konsolosluk sahasındaki bütün insanlara açmıştı.⁷

Bir İngiliz diplomatta bulunan bütün özellikleri fazlasıyla taşıyan Vorley Harris Trabzon'da yönetim ve halk ile kaynaşmış ve iyi seviyede dostluklar da kurmuştu. Trabzon'u ziyaret eden Lord Kinross'un "*Kutsal Anadolu Topraklarında*" adlı eserinde konsolos hakkında verdiği bilgiler de bunu teyit etmektedir. Kinross, Trabzon'daki İngiliz Konsolosu Vorley Harris'den "uygar ama nesli tükenmekte" olan birisi olarak bahsederken onun arzularından birisinin hayatının geri kalan kısmını, Türkiye'de Türkler arasında geçirmek olduğunu kaydetmekteydi.⁸ Lord Kinross Trabzon'da iken Konsolos, kentin ileri gelenleriyle birlikte kahve içmek için kendisini kent merkezine götürmüştür. Kinross burada Vali, Emniyet Müdürü, İstihbarat Müdürü ve General ile tanışmıştır. Kinross, Trabzon Konsolosu'nun şehirli ile kaynaştığını ve onlarla iyi bir dostluk geliştirdiğini de belirtmektedir. Ayrıca Kinross, konsolosun şehir merkezindeki kasapla, fırıncıyla, banka müdürüyle, tek sayfalık iki mahalli gazetenin yayıncılarıyla ve sırasıyla ziyaret ettikleri tüccarlar ile konuştuğunu ve onlarla hasbıhal ettiğini gözlemiştir. Öte yandan Kinross, "konsolos yolda sık sık duruyor ve tanıdığı Türklerle selamlaşp hatır soruyordu" demektedir. Ayrıca herkesin ilgiyle fındık fiyatlarından söz ettiklerini de not etmektedir.⁹

Vorley Harris, Trabzon'da her kesimle dostluklar kurmuş bir konsolostur. Trabzon'un köklü ailelerinden ve yüzlerce dönüm arazileri ve köyleri olan Nemlizade İhsan Bey ile samimi arkadaşlık geliştirmiştir. İhsan Bey, İsviçre'de Rolle kentinde Le Rosey'de eğitimini tamamlayan bir şahıstı. Hatta konsolos ve ailesi İhsan Bey tarafından kendi yaylasına davete edilmişlerdir. Aynı zamanda ayakkabı dükkânı işleten ve dindar birisi olan Kemal Atal ile de samimi bir arkadaşlık kurmuştur. Kemal Atal Trabzon'da Demokrat Parti savunucularından olup aynı zamanda tek parti sistemine şiddetlice muhalefet eden bir kişiliğe sahipti. Fakat daha sonra Kemal Atal'ın yeni bir partiye katıldığını ancak bu parti aşırı dini söylemlerinden dolayı kapatılınca hapis-haneye girdiğini not etmektedir. Öte yandan Vorley Harris'in batıya meyilli kültürlü bir iş adamı olan Cumhuriyet Odabaşı ile de dostane ilişkileri vardı. Odabaşı'nın İngiltere'den gelen misafirlere daima büyük yardımda bulunduğunu belirtmektedir. Trabzon dışından Rize'de çay üretimi yapan Asım Zihnioğlu ve fındık ihracatçıları ile bu ticareti finanse eden bankerlerle de arkadaşlık kurmuştur. Vorley Harris, sadece Trabzon'daki Türklerle değil aynı zamanda Trabzon'da uzun süreli kalan yabancılarla da iyi diyalog kurmuştur. Bunlardan bazısı Amerikan radar istasyonunu ziyarete gelenlerdi ki bunlar arasında en öne çıkan isim Paul Bryant idi. Trabzon Limanı inşaatıyla sorumlu İsviçreli

7 Harris, a.g.e., s. 9, 23.

8 Kinross, a.g.e., s. 25.

9 Kinross, a.g.e., s. 25-26.

mühendis Willy Cramer de Harris ailesi ile görüşen şahıslardan birisiydi. Öte yandan Vorley Harris siyasi olarak sık sık değişmekte olan valiler ve diğer mahalli yetkililerle de iyi bir diyalog kurmuştur.¹⁰

c) Vorley Harris'in Gümüşhane Hakkındaki Gözlemleri

Vorley Harris'in Trabzon konsolosluk sahası içerisindeki Gümüşhane hakkındaki gözlemleri Türkiye tarihinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki değişiklikleri yansıtmaları bakımından önemlidir. Özellikle tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sürecinin bir yabancı diplomat tarafından analiz edilmesi kayda değerdir. Bu bakımdan onun gözlemleri ve görev yaptığı konsolosluk sahasındaki halkın yeni gelişmelere yaklaşımını aktarması daha da önem arz etmektedir. Harris'in Gümüşhane'deki siyasal hayat ve sosyo-ekonomik gelişmeler ile vilayetdeki bayındırlık faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler dönem hakkında oldukça önemli verilerdir. Bunun yanında bu bilgileri derli toplu ve düzenli bir şekilde vermesi, o dönem tarih araştırmacıları için büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Harris, konsolosluk sahasının dışında bazı iller ile ilgili de bilgiler vermektedir ki bu durum raporlarının önemini daha da artırmaktadır. Nitekim Harris'in Gümüşhane'nin o dönemdeki en önemli sorunlarına değindiği görülmektedir. Buradan hareketle bu bildiride Harris'in Gümüşhane hakkında verdiği tarım, madencilik, ulaşım, eğitim ve politika gibi konulara değinilecektir.¹¹

Giresun'u ziyaret eden ve buradaki gezisini tamamlayan Harris Alucra üzerinden Şiran'a gelmiştir. Yorucu bir yolculuğun ardından Şiran'a ulaşan Harris burada bir süre kalıp ilçe kaymakamıyla görüştüktan sonra akşamüzeri Gümüşhane'ye ulaşmış ve burada bir otelde kalmıştır. Harris, Gümüşhane'de bulunduğu süre içerisinde Gümüşhane Valisi, Belediye Başkanı ve İlçe Milli Eğitim Müdürü ile görüşerek ilin durumu ve sorunları hakkında birtakım bilgiler almıştır. Böylece ilin önde gelen yöneticileri ile görüşerek birinci ağızdan ilin sorunlarını tespit etme imkânına sahip olmuştur.

Harris'in, Gümüşhane'ye geldiğinde ilk ziyaret ederek görüştüğü kişi Şiran Kaymakamı Reşit Şener'dir (1951-1955). Kaymakamla yaptığı görüşmeyle ilgili tuttuğu notlarda, kaymakamın ülkenin en fakir illerinden birinin Gümüşhane olduğunu ve Gümüşhane'ye bağlı Şiran kazasının da çok fakir bir ilçe olduğunu söylediğini belirtmektedir. Hükümetin gelişme planlarında Gümüşhane'nin geçmişte hep ihmal edildiğini ilave ile kaymakamın kendisine son dönemlerde bu politikada bir değişikliğin işaretlerinin olduğunu söylediğini de ifade etmektedir. Kaymakam bu görüşmede Harris'e bölgenin kalkınması için gerekli olan en önemli şeylerden birinin iyi bir yol olduğunu söylemektedir. Bunun için kaymakam, Erzincan-Erzurum-Kars arasında iyi bir yolun inşa edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Şebinkarahisar, Alucra, Şiran, Kelkit, Bayburt, İspir, Tortum, Oltu ve Göle güzergâhında yapılacak olan iyi bir yolun bu yönde atılacak büyük bir adım olacağı kanaatindedir.

¹⁰ Harris, a.g.e., s. 10-11.

¹¹ Harris, a.g.e., s. 111-123.

Hükümet bu yol için 3 milyon lira kaynak ayırmıştır. Harris'in düşüncesi ise bu yol Gümüşhane'yi baypas edeceğinden, Gümüşhane için tam anlamıyla bir felaket olacağı yönündedir.¹² Ayrıca, Gümüşhane'nin 10 km. batısındaki transit yol ile bağlantı sağlayan Şiran toprak yolunun ilk 30 km. lik bölümü çok kötü olduğunu, fakat daha sonra bu yolun önemli ölçüde iyileştirildiğini belirtmiştir.¹³ Tamamı stabilize olarak inşa edilmesi düşünülen yolun bitirilmesi için elde imkanların iyi olduğunu da vurgulamaktadır.

Şiran'dan ayrıldıktan sonra akşamüzeri Gümüşhane'ye gelen Harris, burada bir otelde konaklamıştır. Ertesi sabah ilk iş olarak vali Fahrettin İnal'ı (1951-1953) ziyaret etmiştir. Burası valinin valilik görevinde bulunduğu ikinci yerdir. Vali bu görevinden önce vilayet müfettişliği görevinde bulunmuştur. Harris bu ziyareti sırasında valiyle Gümüşhane'nin durumu ve problemleri hakkında uzun uzun konuşma imkânına sahip olmuştur.

Bu sohbet sırasında vali yeni yol yapımının Gümüşhane ekonomisine önemli katkıları olacağını söyledikten sonra bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir. Vali Fahrettin İnal, Harris'e Gümüşhane'de mevcut yönetim döneminde yapılan çalışmaların gurur verici olduğunu ve bunun iyi bir başlangıç olduğunu söylemektedir. Bu dönemde transit ve anayol çalışmaları devam etmektedir. Anayol inşaatı Torul'dan Kürtün'e doğru Harşit nehri boyunca uzanan ve Tirebolu'nun hemen doğusundaki sahil yolu ile birleşen yoldur. Transit yol ile birleşen yol ise taşlı ve stabilize. Torul'dan Kürtün'e kadar olan bölüm hemen hemen tamamlanmış durumdadır. Giresun vilayeti yetkilileri yolun sahilden Gümüşhane sınırına kadar olan bölümünü tamamlamışlardır. Yolun geçtiği güzergah çok dağlık olduğundan patlatılmak zorunda kalınan kayaların miktarı inanılamayacak kadar çoktur. Bunun için gerekli olan dinamit maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle bu yolun tamamlanmasında gecikmelerin yaşanması muhtemeldir. Bu gecikme beklenen bir durum olarak görülmektedir. Harris, yaşanan bu sıkıntılar ve gecikmelere rağmen bu yolun bitirilmesi konusunda valinin yine de umutlu olduğunu söylemektedir. Ancak 1953 yılı sonuna kadar su kanallarının, köprülerin ve yolların tamamlanma şansının çok az olduğu görüşündedir. Harris, valinin Şebinkarahisar'dan başlayıp Alucra, Şiran, Kelkit, Bayburt, İspir, Tortum, Oltu ve Göle boyunca devam eden ve Rusya sınırına kadar uzanan asfalt yol yapımından da bahsettiğini söylemektedir. Valiye göre hükümet bu proje için 3 milyon lira ayırmıştır.¹⁴

Gümüşhane vilayeti kuzey ve güney olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Vilayetin kuzey bölümü dağlık ve kayalıktır. Bu nedenle vilayetin bu bölümünde toprak zayıf olduğundan büyük ölçekli tarım faaliyetleri yürütmek mümkün değildir. Bayburt ve Kelkit'i de içine alan vilayetin güney bölümü ise geniş ölçekli tarım faaliyetleri yürütmeye fazlasıyla uygundur. Yetiştirilen ana ürün günümüz piyasa şartlarında farklı kalitelere üretilen

12 Harris, *a.g.e.*, s. 141.

13 Harris, *a.g.e.*, s. 141-142.

14 Harris, *a.g.e.*, s. 143.

yulaf, çavdar, buğday ve arpadır. Ancak bu bölgede tarım eski usullerle yapılmaya çalışıldığından Harris, yöredeki tarımın geliştirilmesi için hükümete bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Harris, Toprakların büyük bölümünde biçerdöver ve traktörler kullanılırsa ürün miktarını artırmak mümkün olabileceği görüşündedir. Bölge tarımının geliştirilmesi için alternatif tarım faaliyetlerinin yürütülmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ekonomik getirisi daha fazla olan şeker pancarının yetiştirilmesinin yöre ekonomisine büyük katkılarının olabileceğini söylemektedir. Yörede yetiştirilen şeker pancarının işlenmesi için de Kelkit ve Bayburt'ta şeker pancarı fabrikasının kurulmasını tavsiye etmektedir. Ancak Harris hükümetin bu öneriyi dikkate almadığını vurgulamadan da edememektedir. Bölgedeki tarımın geliştirilmesi için hükümetin müdahalesini gerektirmeyen özellikle son yıllarda ülkede popüler olan Kanada tipi kavak ağaçlarının dikmelerini teşvik etmesini de tavsiye etmektedir. Bunun için küçük sermaye sahiplerinin büyük miktarlarda Kanada tipi kavak ağaçları dikmeleri teşvik edilmelidir. Bu kavak türü yerli kavak türlerine göre daha çabuk büyür ve bu ağacın gövdesi daha serttir. Bu ağaç Gümüşhane'de meyve üreticiliği yapanların ihtiyacı olan meyve kasası yapımı için daha uygundur. Bu ağaçlar nehir, dere veya sulama kanallarının her iki yakası boyunca birer metre aralıklarla dikilebilir. Dikildikten sonra 20-25 yılda olgunlaşırlar. Bu doğrultuda ağaç dikim çalışmaları sonucu her köye 11.000 ağaç dikilmesi amaçlanmıştır.¹⁵ Bu amaçla gazete ve broşürlerde tanıtım çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu parklara önemli ölçüde kavak ağacı dikilmiştir. Harris, parklara ve köylere dikilen bu kavak fidanlarının Bayburt yakınlarında bulunan üretim çiftliklerinde yetiştirildiğini söylemektedir.

Harris, vilayetle ilgili tuttuğu notlarda Gümüşhane'nin fakir bir vilayet olduğunu, 15 kilometrekareye 1 kişinin düştüğünü, ekilebilir alanların toplam vilayet sınırlarının % 20 sini geçmediğini ve yerli köylülerin yaşamlarını idame ettirmede güçlük çektiklerini belirtmektedir. Gümüşhane'deki erkek nüfusun % 30'u ailelerine para göndermek amacıyla kış aylarında ağaç kesiminde çalışmak için ülkenin değişik bölgelerine gittiğini, kış aylarında ağaç kesimi için il dışına çıkan bu erkeklerin bahar sonlarında köylere döndüğünü söylemektedir. Bahar sonlarında köylere dönen erkekler yaz aylarında da tahıl ziraatı için ailelerine yardım etmektedirler.¹⁶

Vilayetin toprak bakımından zayıf olan, büyük ölçekli tarım faaliyetleri yürütmenin mümkün olmadığı kuzey bölümü ise maden bakımından zengindir. Harris, vilayetin bu bölümünde tarımı geliştirmeye çalışmak yerine bu madenlerin işletmeye açılmasını sağlamanın gelecek açısından daha umut verici olacağı düşüncesindedir. Hükümetin bu amaçla bölgede yaptığı çalışmaları şöyle aktarmaktadır. Hükümet bölgede detaylı jeolojik araştırmalar yapmıştır. Küçük maden alanlarında çalışmalar yapmaları için özel sermayeye 5 yıllık ruhsat verme kararı almıştır. Bölgedeki maden ocaklarının büyük bölümü çok eski dönemlerden beri işletilmektedir. Ancak kar elde edilemediği için terk edilmiştir. Kurşun ve gümüş fiyatlarının çok yüksek olması bu

15 Harris, a.g.e., s. 143.

16 Harris, a.g.e., s. 142.

ocakların tekrar işletmeye açılması için önemli bir etkidir. Fakat hammadde fiyatlarının azalması ise küçük ölçekli maden ocakları için olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Harris, madenlerle ilgili son olarak bölgede çıkarılan maden cevherlerinin tamamının rafine edilmek için ve rafine edildikten sonra satılmak amacıyla İstanbul'a gönderildiğini söylemektedir.¹⁷

Harris, vilayetin politik durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Harris'e göre vali politik meselelerdeki yorumlarında çok ihtiyatlıdır. Fakat vali tarafından geçici olarak atanan belediye başkanı Gümüşhane'nin politik atmosferi hakkında kendisine bazı bilgiler vermiştir. Harris, son yapılan genel seçimlerde Demokrat partinin vilayet meclisindeki koltukların hepsini kazandığını söylemektedir. Ayrıca Demokratlar yapılan son yerel seçimlerde Gümüşhane ilçe meclisindeki koltukların da çoğunu elde etmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Harris, Demokrat Partinin yerel ve genel seçimlerde vilayette büyük bir başarı elde etmesine rağmen il başkanlığı konusunda parti içinde bazı tartışmalar yaşandığını, Demokratlar arasında yaşanan bu ağız kavgalarının parti içinde çözümlere neden olduğunu söylemektedir. İlçe meclisindeki demokratlar arasında yaşanan bu düşmanlığın zaten imkânsızlıklar içinde bulunan belediyenin çalışmalarını da olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Bu nedenle vali, tartışmalar ve ağız kavgaları nedeniyle çalışamaz hale gelen belediye başkanını istifaya zorlayarak, meclis üyeleri onun yerine yeni birini belediye başkanı seçene kadar, ilçe nüfus müdürünü belediye başkanı olarak atamıştır.¹⁸

Harris, valinin geçici olarak atamış olduğu belediye başkanının içten ve samimi biri olduğunu söylemektedir. Belediye başkanının kendisine iller bankasından Harşit nehri üzerinde Gümüşhane Kasabası'na elektrik sağlamak amacıyla hidroelektrik santrali kurmak için borç para alındığını, ancak alınan bu borç paranın taksitlerini ve faizini ödemekte ilçe meclisinin çok zorlandığını söylediğini aktarmaktadır. Bunun sebebi olarak abone sayısının az olması, elektrik devrelerinin bakım ve onarım maliyetlerinin çokluğu, evlerin dağınık halde bulunmasından dolayı evlere elektrik bağlama maliyetlerinin yüksek olması ve elektrik satışından elde edilen paranın maliyetlerden daha düşük olmasını göstermektedir. Bu nedenle uzak köylerde bulunan abonelerden daha fazla para almayı düşündüklerini ancak maliyetlerin çokluğu nedeniyle bunu gerçekleştirmenin mümkün görünmediğini söylemektedir. Köylüler köylerine elektrik bağlanmasını şiddetle istemelerine rağmen elde bulunan mevcut kaynaklar bu köylere elektrik hatları döşenmesi için yeterli olmadığından bunu gerçekleştirmek mümkün değildir demektir. Bu nedenle borç para almadan bu sistemi döndürmenin mümkün olmadığı düşüncesindedir. Harris, belediyenin içinde bulunduğu bu durumu, onların boynuna geçirilmiş ağır bir değirmen taşı olarak değerlendirmektedir.¹⁹

Harris, Belediye başkanının yanından ayrıldıktan sonra ilçe milli eği-

17 Harris, *a.g.e.*, s. 142.

18 Harris, *a.g.e.*, s. 143-144.

19 Harris, *a.g.e.*, s. 144.

tim müdürünü görmeye gitmiştir. İlçe Milli Eğitim Müdürü ile yaptığı görüşme sırasında vilayetin eğitim durumu hakkında bilgi edinme imkânına da sahip olmuştur. Harris, Karadeniz kıyısındaki köylerin aksine Gümüşhane vilayetindeki köylerde evlerin birbirlerine yakın olduğunu, bu durumun okul koşullarını ve sağlık hizmetlerini kolaylaştırdığını söylemektedir. Ayrıca bu durumun okul çağına gelen kız ve erkek çocukların okula gitme oranının yüksek olmasını sağladığını da belirtmektedir. Bu dönemde Gümüşhane’de okula gitme oranı % 50’dir. Bu oran Trabzon ve Karadeniz’e kıyısı olan diğer vilayetlerdeki okula gitme oranlarından daha fazladır. Harris, vilayetteki okula gitme oranının çevre illere göre daha yüksek olmasının Gümüşhane gibi fakir bir vilayet için büyük bir başarı olduğunu belirtmektedir. Harris, bu dönemde Gümüşhane ve Bayburt’ta ortaokul bulunmadığını, köy okullarının sayısının ise her geçen gün artmakta olduğunu söylemektedir. Bu dönemde Gümüşhane’de henüz bir lise bulunmadığını, buna rağmen çocuklarını okutmak isteyen anne babaların çocuklarını okutmak için Trabzon ve Erzurum’a gönderdiklerini anlatmaktadır.²⁰ Halkın ve valinin Gümüşhane’ye lise açılması için hükümete müracaatlarda bulunmalarına rağmen, hükümetin Gümüşhane’de yapılacak okulun masraflarını karşılayacak yeterli öğrenci olmadığı gerekçesiyle Gümüşhane’ye lise açılmasına sıcak bakmadığını da vurgulamaktadır.

Sonuç olarak Harris konsolosluk bölgesinde yer alan diğer vilayetler ve kazalar hakkında olduğu gibi Gümüşhane vilayeti ve Şiran kazası hakkında ilginç hususlara değinmektedir. Özellikle bölgenin sosyo-ekonomik yapısı hakkındaki tespitleri oldukça önemlidir. Konsolos tıpkı selefleri gibi bölgenin kalkınmasının nelere bağlı olduğu ve yöre ekonomisinin geliştirilmesi için neler yapılabileceği konularında önemli tespitlerde bulunmaktadır. Bunun yanında şehrin demografik durumu ile ilgili olarak vilayetten çevre illere daha çok ekonomik nedenlerle yapılan göçlerin vilayet ekonomisini de olumsuz etkilediğini söylemektedir. Vilayet ekonomisinin geliştirilmesi ve yeniden canlandırılması için madencilikte, tarım alanında yapılması gereken düzenlemeleri vurgulamaktadır. Dağlık olan kuzey bölümlerinde madenciliğin geliştirilmesi gerektiğini, daha düz ve geniş tarım alanlarına sahip olan güney bölümlerinde ise tarımın geliştirilmesi için Kanada tipi kavak yetiştiriciliği gibi alternatif tarım faaliyetlerine yönelmenin daha doğru olacağını söylemektedir. Ayrıca bölge ticaretinin geliştirilmesi için mevcut yolların iyileştirilmesi ve yeni yolların açılmasının önemine değinmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar istenilen başarıya ulaşırsa yöredeki işsizliği ve çalışan kesimlerin kış aylarında çevre illere göç etmesini de engelleyebilecek ve bölge ticareti canlanacaktır. Gümüşhane’nin politik durumuna bakıldığında ise yerel ve genel seçimlerde Demokrat Parti’nin önde olduğu görülmektedir. Ancak belediye meclisinde demokratlar arasında yaşanan sürtüşmeler belediyenin daha iyi hizmet vermesini engellemektedir. Bunun yanında eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin yeteri kadar gelişmediğini, zikretmiş olduğu projelere devletin önemli ölçüde katkı sağlaması halinde vilayetin daha çabuk geliş-

20 Harris, a.g.e., s. 144.

bileceğini ve kalkınabileceğini söylemektedir. Son olarak Trabzon merkezli olmakla birlikte yöredeki son İngiliz konsolos olan Harris'in Türk halkının sosyal, ekonomik ve politik önemli bir geçiş yaşadığı bir dönemde hazırladığı bu raporlar, yüz yıllık bir geleneğin yöredeki önemli ve son örneklerinden biridir ve önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kaynaklar

The Reports of the Last British Consul in Trabzon, 1949-1956, A Foreigner's Perspective on a Region in Transformation, ed. by Christopher Harris, İstanbul, 2005.

Lord Kinross, **Kutsal Anadolu Topraklarında**, çev. Nokta Yayınları, İstanbul 2003.

Rose Macaulay, **Trabzon Kuleleri, İngiliz Misyonerler Karadeniz'de**, çev. Billur C. Tiğrek, Tümzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1995.